

ІСТОРІЯ КНИЖКОВИХ КОЛЕКЦІЙ ТА ЗІБРАНЬ

С. О. Булатова

*кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ*

КАРОЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ БОЛСУНОВСЬКИЙ – КОЛЕКЦІОНЕР ЕКСЛІБРИСІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ЛИСТУВАННЯ З ФОНДІВ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)

У фамільному архіві Болсуновських, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, чільне місце належить матеріалам Кароля Васильовича Болсуновського. Як правило, в фаховій літературі підкреслюють внесок науковця в історію розвитку допоміжних історичних дисциплін (археології, нумізматики, сфрагістики) в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., проте колекціонування в галузі історії книги, а саме збирання екслібрисів, є також досить важливим аспектом вивчення різнобічної діяльності К.В. Болсуновського.

К.В. Болсуновський (1838–1925) – археолог, нумізмат, бібліофіл та колекціонер, автор багатьох наукових праць¹. Поляк за походженням, цей видатний діяч в історії культури України та Польщі був кустосом нумізматичного відділу Історичного музею в Києві, членом багатьох польських, російських і українських наукових товариств: Київського товариства старожитностей і мистецтв, членом-кореспондентом Московського Імператорського Нумізматичного товариства, дійсним членом Імператорського Археологічного товариства, Київського відділу Імператорського Російського військово-історичного товариства та ін.² К.В. Болсуновський зібрав у Києві цінну фахову бібліотеку з історії, археології, нумізматики та сфрагістики польською, російською, французькою, німецькою мовами (разом –1500 томів)³.

Книжки були позначені власними екслібрисами К.В. Болсуновського. В. Віттиг наводить зразки трьох його екслібрисів: перший має геральдичну символіку родини Болсуновських – на щиті герб “Kościeszka”, найпізніший – стилізований у вигляді археологічного експоната з написом французькою мовою “ex Libris Archeologique de Ch. Bolsunovski a Kiew” – був виконаний О. Івановим у 1903 р.⁴ Як зазначав У.Г. Іваск, цим екслібрисом позначалися книжки археологічної тематики. Однак згаданий книжковий знак водночас зустрічається й на виданнях з інших споріднених історичних галузей, зокрема нумізматики. Так, він був виявлений у відділі стародруків та рідкісних видань на виданні праці І. Тишкевича “Skorowidz monet litewskich” (Варшава, 1875) – Р.ін 2033. За його ж даними, в бібліотеці К.В. Болсуновського також раніше використовувався книжковий знак другої половини ХІХ ст. з монограмою “К. В.”⁵ Найпізніший екслібрис (виявлений у фондах НБУВ) також з монограмою власника був виконаний у 1905 р. і належить граверу В. Гришманюку⁶.

Незважаючи на те, що чільне місце в збиранні Болсуновського посідала збірка олов'яних пломб, дослідженню яких він присвячував власні студії, до сфери його зацікавлень належали також марки, монети, медалі, печатки, рукописні пам'ятки, гравюри польських ритовників, а також цінна колекція російських, польських і західноєвропейських екслібрисів⁷.

Доля збірки екслібрисів К. Болсуновського склалася так: після смерті власника вона потрапила до білоцерківського колекціонера С. Дроздова, а наприкінці 20-х років ХХ ст. її придбав Український науково-дослідний інститут книгознавства⁸. Нині поодинокі книжки з екслібрисами К. Болсуновського виявлені в фондах НБУВ, а також зберігаються у фондах Національного художнього музею України⁹.

Вивченню зацікавлень К.В. Болсуновського у царині колекціонування книжок, зокрема в галузі екслібрисології, сприяють також епістолярні матеріали К.В. Болсуновського, який спілкувався з бібліофілами, екслібрисологами, музеєзнавцями, збирачами старожитностей. Так, заслуговує на увагу листування двох видатних науковців і колекціонерів початку ХХ ст. – Казимежа Рейхмана та Кароля Болсуновського, яке дає змогу не лише встановити маловідомі історико-біографічні факти, а й проаналізувати їх у контексті розвитку екслібрисології тієї епохи. Водночас епістолярій

дозволяє встановити шляхи формування власної збірки К.В. Болсуновського, а також характеризує атмосферу інтенсивних збирацьких пошуків і наукових контактів в історико-культурних колах України, Росії та Польщі.

Архівна та історико-бібліотечна спадщина польського книгознавця К. Рейхмана привертає пильну увагу джерелознавців та істориків книги, певною мірою, у зв'язку з розпорошеністю його матеріалів. Саме тому становлять інтерес два листи Казимежа Рейхмана до Кароля Болсуновського, що зберігаються у фамільному фонді Болсуновських із зібрання Інституту рукопису НБУВ (ф. 237, № 134, 135).

Казимеж Рейхман (1882–1936) – дипломат, геральдист, бібліофіл, збирач і знавець екслібрисів. Отримав освіту в Бельгії в 1906 р. Після повернення до Польщі його інтереси зосередилися на дослідженні історії бібліотек та генеалогії шляхетських родів. Завдяки фінансовій незалежності та, головним чином, особистим контактам зі збирачами, науковцями, антикварами Міхалом Федеровським, Густавом Субі-Біз'є, Віктором Віттигом та іншими, К. Рейхман вже на початку ХХ ст. став власником однієї із найзначніших колекцій польських екслібрисів. Вона складалася з рідкісних графічних книжкових знаків – від старожитних до сучасних К. Рейхману. У 1913 р., внаслідок від'їзду до Південної Америки, К. Рейхман був змушений продати Бібліотеці Ординації Красиньських у Варшаві книгозбірню, а Ружі Тишкевичовій, власниці бібліотеки в Червоному Дворі під Ковном – збірку екслібрисів¹⁰. Згодом, у 1919–1923 рр., працюючи в польському консулаті в Аргентині і Бразилії, та після повернення на батьківщину колекціонер спробував знову повністю сформувати своє, вже “друге” зібрання, що йому швидко вдалося. У 20-ті роки ХХ ст. К. Рейхман брав участь в організації бібліофільського руху в Польщі: був співзасновником Товариства любителів екслібриса у Варшаві (1924), членом Товариства друзів книги в Парижі, Товариства польських бібліофілів у Варшаві (1932) та опублікував низку праць з екслібрисології¹¹. “Друга” цінна збірка екслібрисів К. Рейхмана налічувала 6 тис. прим.

Крім колекції екслібрисів, досить цінною була також варшавська бібліотека К. Рейхмана, яка містила фахову літературу різними мовами: рідкісні видання з історії екслібриса (близько 4000 од.), а також видання з історії польських бібліотек, описи та каталоги зібрань¹². Книжки власної бібліотеки у різні періоди К. Рейхман

позначав вісьмома власними екслібрисами. Серед їхніх творців – відомі польські гравери Фелікс Яблчинський (у двох варіантах – із класичним зображенням профілю Афіни, 1907), який експериментував у модерній техніці цераграфії, а згодом – Кароль Мондрал (1910), Зигмунт Бруннер і Казимеж Вішневський (1929)¹³.

На превеликий жаль, “другу” бібліофільську збірку К. Рейхмана спіткала трагічна доля: повністю придбана збирачкою Зофією Ландау, вона була знищена у період Другої світової війни¹⁴. Нині історико-архівна спадщина К. Рейхмана також здебільшого розпорошена по різних сховищах: певні спорадичні рукописи (генеалогічні дослідження польських шляхетських родів) зберігаються в Бібліотеці Народовій у Варшаві, особисті матеріали (фото і документи) – в архіві родичів Рейхманів у Варшаві¹⁵. Не виключено, що службові документи, пов’язані з дипломатичною кар’єрою К. Рейхмана, також залишилися у польських відомчих архівах (якщо не були втрачені за часів Другої світової війни, зокрема, у групі документів Міністерства закордонних справ). Ймовірно, що деякі листи К. Рейхмана відклалися в особистих архівах його колег – науковців, колекціонерів, бібліотекарів, оскільки дослідження у галузі екслібрисології вимагали систематичних контактів й у Польщі, Україні, Росії, в країнах Західної Європи. Кореспонденція К. Рейхмана до К. Болсуновського є прикладом таких науково-збирацьких контактів на початку ХХ ст.

Листи К. Рейхмана до К. Болсуновського водночас проливають світло й на екслібрисологічні зацікавлення київського адресата, оскільки різноманітна кореспонденція в родовому фонді Болсуновських з археологами, нумізматами, істориками, музейологами України та Польщі присвячена іншим галузям його діяльності¹⁶.

Отже, незважаючи на те, що в дослідницькій діяльності К. Болсуновського домінувала археологія, а інтереси К. Рейхмана зосередилися у царині екслібрисології, вчених пов’язували спільні уподобання: вони займалися історією, генеалогією польських родів, обидва були власниками цінних фахових бібліотек, а також збірок екслібрисів. Цим дослідникам був властивий історичний підхід до екслібрисології: екслібрис розглядався ними суто як документальне джерело, “слід” існування старожитної бібліотеки, без оцінки мистецької та художньо-графічної цінності книжкових знаків (за що, до речі, згодом докоряли К. Рейхману фахівці¹⁷).

Аналіз змісту листів до К. Болсуновського дозволяє встано-

вити шляхи комплектування власної збірки К. Рейхмана, яка поповнювалася не лише завдяки антикварній купівлі значних зібрань, а й через надходження поодиноких необхідних екземплярів та обмін зі збирачами. Водночас листи містять конкретні відомості про склад київської збірки К. Болсуновського, свідчать про наявність у нього рідкісних знаків, зокрема, Августа Закжевського, Олександра Сапєги, Антонія Любомирського, Ромуальда Совінського, які просив надіслати К. Рейхман у листі від 18 червня (б.р.).

За змістом обох листів, обмін мав взаємокорисний характер: зі свого боку, К. Рейхман, замість необхідних йому екслібрисів зі збірки К. Болсуновського, запропонував інші. Так, у листі від 18 червня (б.р.) К. Рейхман запропонував на обмін екслібриси Костянтина Любомирського, Міхала Єжі Мнішка, Адама Росцишевського (батька) та Адама Росцишевського (сина) роботи К.В. Келісінського, Петра Олександра Верещинського, Оссолінського. Також у листі від 15 листопада (б.р.) він за обміном додавав К. Болсуновському рідкісний відбиток екслібриса княгині Масальської, дружини К. Масальського, ритований гравером Алессандрі за рисунком Длуського.

Зауважимо, що листи недатовані, тобто рік їх написання не зазначений, кореспондент К. Рейхман вказує лише день, місяць, місце – Варшава та наприкінці – свою зворотню адресу – Аля Шуха, 5. Вірогідно вони були написані К. Рейхманом у початковий період інтенсивного збирання, від 1907 до 1913 р., після отримання освіти у Бельгії, коли він осів у Варшаві, – і до від'їзду до Південної Америки, коли зібрання його було розпродано. Саме у цей період К. Рейхман швидко сформував значну за складом колекцію, активно збирав матеріали для статей, розвідок і рецензій, зокрема у варшавському часописі “Przegląd biblioteczny” за 1909 р. з'явилася його розвідка “Nieznane exlibrisy polskie” (окремий друк у 1910 р.). У зв'язку із збиранням К. Рейхманом підготовчих матеріалів до власних праць можна розглядати й надходження екслібрисів від К. Болсуновського. Лист від 18 червня (б.р.) містить також і скупі окремі штрихи до біографії К. Рейхмана, з нього дізнаємося про його коротке перебування у Києві.

Можемо припустити, що збережені листи К. Рейхмана – лише фрагменти більш повного епістолярію. На жаль, не збереглися відповіді К. Болсуновського К. Рейхману. Для К. Рейхмана вони були важливі як джерело інформації стосовно середовища київських колекціонерів, новин на антикварно-букіністичному ринку, видан-

ня нових фахових праць у Києві. Так, він був зацікавлений новим виданням, яке планувалося до друку в Києві, про що йдеться у листі К. Рейхмана від 15 жовтня (б.р.).

Отже, дослідження епістолярію К. Рейхмана висвітлює не лише сторінки історії науково-культурних зв'язків України та Польщі на початку ХХ ст., а й допомагає визначити зацікавлення К.В. Болсуновського у царині колекціонування екслібрисів.

¹ Енциклопедія українознавства. – К., 1993. – Т. 1. – С. 156.

² *Ивак У.Г.* Описание русских книжных знаков. – М., 1905. – С. 73–75.

³ *Ивак У.Г.* Частные библиотеки в России. – СПб., 1912. – С. 72.

⁴ *Wittig W.* Ex-librisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku. – Warszawa, 1903. – S. 111–113.

⁵ *Ивак У.Г.* Описание русских книжных знаков. – С. 73–75.

⁶ Екслібрис міститься на форзаці видання ХVIII ст., шифр: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української книги, Відділ стародруків і рідкісних видань, Гр. 1104 (1–4). Опублікований у вид. “Книжные знаки русских художников”. Під ред. Д. Мітрохіна, П. Нерадовського та А. Соколовського. – Пг., 1922.

⁷ *Ивак У.Г.* Частные библиотеки в России. – С. 72; *Słownik pracowników książki polskiej.* – Warszawa; Łódź, 1972. – S. 80–81.

⁸ Екслібрис. Збірник асоціації незалежних українських мистців. Вип. 1. – Л., 1932. – С. 40.

⁹ *Амеліна Л.* Колекція західноєвропейських екслібрисів у Національному художньому музеї України // Ханенківські читання : Матеріали наук.-практ. конф. – К., 2002. – С. 96.

¹⁰ *Słownik pracowników książki polskiej.* – S. 752.

¹¹ *Reychman Kazimierz* // *Polski Słownik Biograficzny* — Warszawa; Kraków, 1988. –Т. 31/2 ; Z. 129. – S. 213. – (далі - PSB).

¹² *Ibid.*; *Chwalewik Ed.* Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galereje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyźnie... – Kraków; Warszawa, 1926–1927. – Т. 2. – S. 420.

¹³ PSB – Т. 31/2 – Z. 129. – S.213; *Grońska M.* Exlibrisy. Wiadomości zebrane dla kolekcjonerów. – Warszawa, 1992. – S. 44.

¹⁴ PSB – Т. 31/2 – Z. 129. – S. 213.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Болсуновські // Особові архівні фонди Інституту рукопису : Путівник. – К., 2002. – С. 52-53; *Булатова С.О.* Огляд родового архівного фонду Болсуновських у зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 113–125.

¹⁷ *Grońska M.* Exlibrisy. Wiadomości zebrane dla kolekcjonerów. – Warszawa, 1992. – S. 43.